

TOPONÍMIA DE MÓRA LA NOVA: MÓRA, AUBALS I SEQUINES

VENTURA CASTELLVELL DÍEZ

Secció d'Història Local del CERE

Professor de secundària i batxillerat

RESUM

Els topònims tradicionals no són producte de cap planificació. La gran majoria es van crear espontàniament i amb el pas dels segles s'han consolidat o han desaparegut. Els que s'han conservat són testimonis vius de la història i s'han convertit en fòssils d'antics períodes de la llengua. L'article destaca tres topònims de Móra la Nova que representen tres etapes de la història, de la llengua —o de les llengües— i també de la manera de sentir i de veure dels antics pobladors d'aquestes terres. Són topònims encara vius que van més enllà dels límits municipals. La primera etapa, la de les llengües preromanes, està representada pel topònim *Móra*, d'origen discutit. A la segona es recorda la petjada cultural musulmana amb *los Aubals*. Tanca l'article *les Sequines*, nom d'origen romànic lligat al riu, a les sènies, al treball de l'home i a la fertilitat.

INTRODUCCIÓ

La toponímia del terme de Móra la Nova no és aliena a la seva història, ni a la geografia, ni a les diverses llengües que han utilitzat els seus habitants. Els noms que identifiquen tots i cadascun dels seus llocs són fruit de la necessitat que l'home ha tingut de batejar els indrets que configuren l'entorn que els acull. Van néixer espontàniament utilitzant paraules vives del moment, amb voluntat descriptiva, per perpetuar un fet o per identificar una propietat. Molts d'aquests noms encara tenen un significat clar i transparent per als parlants del segle XXI. El mapa del municipi ens indica llocs amb noms de fàcil comprensió (Comuns, Plans, Mollons, Figuerasses...), al costat d'altres que necessiten una explicació sobre el seu origen si no es vol caure en una interpretació errònia (Domenges, Deveses, Coma, Coscollers...) o els d'origen antroponímic que contenen el nom actual o pretèrit del propietari dels terrenys que identifiquen (coma de Castellà, mas de Manou, sènia de Marianet, barranc de Nolla...). Aquí ens hem proposat introduir-nos en la història que envolta tres topònims

de Móra la Nova, molt lligats al terme però també als pobles veïns, a la Ribera en general i, en ocasions, més enllà de la comarca.

Es tracta de *Móra*, el primer element del nom de la població; *los Aubals*, nom d'una partida avui en part urbanitzada, i *les Sequines*, que identifica la fèrtil partida de terra que hi ha a tocar del riu. Són tres noms ben moranovencs i ben vius més enllà de les fronteres municipals, que corresponen a paraules que en el passat eren usuals en el parlar dels pobles que han viscut a les nostres terres. D'aquests tres noms se'n farà una exposició que ens mostrarà les característiques del lloc que identifiquen, la procedència del nom, les formes homònimes i les coincidències entre elles, la documentació escrita i la interpretació que n'han fet els destacats coneixedors de la història, la geografia i, sobretot, de les llengües.

MÓRA, ENTRE L'OROGRAFIA I LA BOTÀNICA¹

A la Ribera d'Ebre hi ha noms de poble que la veu popular, en algun moment de la seva història, ha volgut que fossin d'origen botànic. A Faió, Benissanet, Flix, Rasquera, la Palma, Vinebre, Ginestar i Móra se'ls ha relacionat amb faig, senet, freixe, carrasca, palma, vinya, ginesta i morera. N'hi ha que aquesta creença l'han reflectit en els escuts municipals. Al de Benissanet hi ha un xiquet portant un ram que se suposa que és de senet, al de Flix hi ha un freixe, al de Rasquera una carrasca, al de la Palma una palma, al de Vinebre un cep de vinya, al de Ginestar una mata de ginesta i al de Móra d'Ebre una morera; en canvi, el de Móra la Nova té dibuixat el riu i unes cases i el de Faió és escacat.

L'origen del nom d'alguns d'aquests pobles sembla que està ben lluny del món vegetal. Faió té el seu origen en un antropònim àrab, Vinebre i Benissanet tenen un nom compost, el primer element del qual és *Vin-* i *Beni-*, d'origen àrab, amb el significat de "fill o descendent de", més un segon element que podria correspondre al nom d'un antic propietari musulmà del lloc, que en el cas de Vinebre va lligat al nom del riu i en el de Benissanet s'hauria de buscar a partir *Benicene*, que és com apareix escrit a la documentació més antiga. La resta de noms d'aquests pobles vénen, o poden venir, d'un descriptiu geogràfic. Segons aquesta interpretació hi ha una relació entre el nom del poble i una destacada característica del lloc on es troben. Flix, del llatí *flexus*, fa referència al gran meandre que forma el riu; el nom de Rasquera, poble situat en un entorn escarpat i rocallós, deriva d'un mot format per *resco-*, base romànica del mot que va donar el castellà *risco* i el català *risc*, més el sufix col·lectiu *-era*. En els casos de la Palma i Móra si s'aplica el recurs de les sèries toponímiques, utilitzat per esbrinar el primitiu significat d'un nom de lloc a partir d'elements descriptius coincidents en els topònims idèntics o similars, es pot arribar a conclusions ben diferents de les acceptades fins ara. Així Palma, a Mallorca, i la Palma del Condado, a Huelva, estan situades en extenses planes —com la palma de la mà— sense gaires desnivells, i la Palma d'Ebre i la Palma de Cervelló estan en llocs relativament plans —encara que poc extensos—, respecte a un altre,

més o menys proper, que és suficientment muntanyós i clarament diferenciat del lloc considerat pla. Un cas que genera menys dubtes és Ginestar. El seu origen és el col·lectiu botànic *genestario*, però la poca presència d'aquest arbust al municipi fa dubtar que el seu significat vagi lligat al sentit de "ginestar", lloc on abunda la ginesta. L'historiador Jordi Bolòs aporta un altre possible origen. En un estudi sobre el municipi de Montagut, a la Garrotxa, en el segle XVII, tot referint-se a un mas d'aquest terme, diu que hi "trobem un tros de terra erm o ginestar; l'ocupació d'antigues feixes de conreu per les ginestes és força normal i ara ho podem tornar a veure en relació amb moltes feixes dels actuals masos abandonats".² És una accepció del genèric *ginestar* que podria haver originat alguns dels altres noms de lloc anomenats *Ginestar*, hi hagués o no molta ginesta, com podria ser *lo Genestar*, lloc documentat a Flix l'any 1400. Segons aquesta possibilitat el topònim Ginestar de la Ribera d'Ebre podria referir-se a terres de cultiu abandonades durant el segle XII en l'època de la conquesta cristiana, o en qualsevol altre període de la història anterior a l'aparició d'aquest nom, a causa dels enfrontaments militars i posterior fugida de la població, tot deixant els camps sense treballar.

Móra

Móra, primer element del nom compost del poble i municipi de Móra la Nova, és la conversió de l'antic nom dels Masos o Masos de Móra quan en el segle XIX va separar-se de Móra d'Ebre. Es tracta d'un nom traslladat, creat a l'altra banda del riu, en un entorn geogràfic diferent del de Móra la Nova. És, seguint la mateixa teoria que en la majoria dels topònims anteriors, la realitat física del lloc on va néixer el nom de Móra, posteriorment Móra d'Ebre, la que va originar el topònim Móra. En aquest context és significativa la descripció que fa de les dues Móra el diccionari de Pascual Madoz. De Móra d'Ebre diu que el poble va de la vora del riu "hasta una pequeña eminència, formando un plano inclinado", a diferència de Móra la Nova que es troba "en un llano". El coneixement del lloc és un bon complement per precisar el primitiu significat del genèric que ha originat un topònim, com és el de Móra. És amb l'observació directa de les característiques de l'espai físic —en aquest cas, situat fora del terme municipal de Móra la Nova— que allò que és opac pot esdevenir transparent.

El segon element, el qualificatiu *Nova*, és el recurs utilitzat per diferenciar dues poblacions properes, i en aquesta ocasió vinculades, que han aparegut en períodes diferents de la història. La utilització de *Nova* no va forçar a denominar *Vella* la seva correlativa però sí a rebatejar-se i oficialitzar-se com a Móra d'Ebre, innecessàriament si ho mirem des del context onomàstic català, perquè el seu nom era, i encara ho és popularment, només *Móra*. Va ser decisiva la necessitat per part de l'administració de l'Estat de diferenciar els municipis amb idèntic nom per evitar confusions, que en el cas de Móra es podien produir amb Mora de Rubielos (Terol) o Mora de Santa Quiteria (Albacete). Només Mora, de la província de Toledo, no porta cap element diferenciador.

Origen botànic

L'origen de Móra és discutit. Les confusions per equiparar el seu significat amb móra (fruit de la morera), mora (dona musulmana), mola, morro, mur o el color bru, són gairebé inevitables. Segons la bibliografia consultada el més probable és que tingui un origen botànic o un origen orogràfic. Queden gairebé descartades les referències al color i a l'adjectiu femení *mora* referit a les musulmanes que habitaven, abans i després de la conquesta cristiana de Móra, Catalunya i altres terres peninsulars. És una opció que té més opositors que partidaris. Entre els defensors hi ha Pere Balaña, que diu que prové del llatí *maura*, "la (població) dels moros musulmans".

Móra, segons la versió més acceptada i divulgada, té el seu origen en el nom del fruit de la morera o de l'esbarzer. Joan Alcover i Francesc de Borja Moll en el seu *Diccionari català-valencià-balear* diuen que ve "probablement de móra, nom de fruita" i Joan Coromines a l'*Onomasticon cataloniae* precisa que es referix al "nom d'arbre, amb una aplicació col·lectiva". Per Emilio Nieto deriva del llatí vulgar *mora*, "móra, fruit de la morera" i posa uns quants exemples (Mora, la Mora), derivats (Morilla, Morillo, Moral), el compost Moralzarzal (Madrid) i les formes derivades del llatí *moraira*, com la Morera (Priorat) i Moraira (la Marina Baixa). Acaba dient que no sempre és fàcil distingir entre aquest grup etimològic i el de *moro*, *musulmà* i *mur*. Per E. Moreu-Rey designa "l'arbre fruïter d'aquest nom, el seu fruit i algunes varietats" i afegeix més topònims derivats (Moret, el Moralet) i altres que podrien ser-ho, com el Morell i Morella. Per Moran, Batlle i Rabella també prové del llatí *mora*, plural de *morum*, "morera negra". Que noms de lloc d'origen botànic referits a fruits designin un arbre o un col·lectiu d'arbre o d'arbust no és estrany. Hi ha casos coneguts, com la Nou de Gaià (Tarragonès), Avellanès (la Noguera), la Castanya (el Brull, Osona) o la Maçana (Andorra) que tenen el sentit antic de noguera o nogueres, avellaner o avellaners, castanyer o bosc de castanyers i maçana, en el sentit col·lectiu de pomera.

Móra, o *Mora* precedit d'article abunda en el domini lingüístic del català. Al *Onomasticon cataloniae* de Joan Coromines s'hi relacionen els noms de lloc següents: la Mora a Lasquarri (Baixa Ribagorça), la Mora, antigament *ipsa Mora* (Navès, Solsonès), una altra *ipsa Mora* l'any 1099 i que modernament és la casa de la Mora, prop de Sallent de Montanisell (Baix Urgell), la Móra a Viladasens (Gironès), la Móra, antigament Samora, al Brull (Osona), la Mora o Samora a Granyanella (la Segarra), la torre de la Mora a Belianes (Urgell), la Mora, a Sant Feliu de Buixalleu (la Selva), la Móra, partida de terra d'Agost (l'Alacantí), les coves de sa Mora a Muro (Mallorca). Són noms que, com s'ha dit més amunt, poden venir del nom de l'arbre amb sentit col·lectiu encara que alguns d'aquests, diu J. Coromines, siguin pronunciats amb "o oberta" per confusió o "en virtut d'una tendència natural que ha afectat molts casos de *ó* tancada en síl·laba inicial". En canvi, afegeix l'il·lustre filòleg, és incert l'origen de Sant Joan Samora (Alt Penedès) i és una alteració de mola el nom del lloc de la Móra de Peralta (la Llitera), situat en un "alt turó fortificat".

L'element *mora* també apareix en alguns noms propis compostos com *Pedra mor*, documentat l'any 1216 com a límit de Cardó, i *Rocamora*, topònim que es localitza a diverses comarques de Catalunya (Empordà, Ribagorça, Anoia o Conca de Barberà). Alguns dels quals documentats amb la forma *Rocamaura* o *Rocamoura* en els segles medievals. Segons Joan Coromines prové del llatí *maurus* amb el sentit de "bru, de color fosc", pronunciat amb *o* tancada per encreuament amb el fruit móra i el lloc de Móra de l'Ebre.³ Però el paral·lelisme semàntic que s'observa entre aquests dos topònims compostos, pedra i roca per una banda, i la coincidència de la mateixa arrel a *mor* i *mora*, ens porten a plantejar la possibilitat d'un origen no botànic dels topònims que contenen aquesta arrel.

Origen orogràfic

Tot i la clara adscripció de Móra al bloc de topònims d'origen botànic no s'ha descartat la possibilitat que tingui un origen orogràfic. J.J. García Sánchez, a l'*Atlas toponímico de España* escriu: "buena parte de las bases toponímicas reconocidas de origen prerromano poseen un valor oronímico" i esmenta *mor*, "montón de piedras" i posa com a exemples "Mora y Moraña". Pancrancio Celdrán en el seu *Diccionario de topónimos* diu, tot referint-se a les poblacions que porten per nom Móra o Mora, que "no está claro que se aluda en todos los casos al fruto del moral y la morera" i també apunta a la possibilitat que vingui del radical preromà *mor*, "munt de pedres".

Segons aquesta teoria el nom de la vila de Móra va néixer a partir del genèric que definia l'indret on es van establir les primeres construccions de vigilància o defensa i els habitatges d'antics pobladors. Lloc que correspon a l'elevació on es va assentar el castell. Si prenem com a certa la hipòtesi orogràfica, el més probable és que el significat primer de Móra estigui relacionat amb la base *mor* d'origen preromà feminitzat en *mora*, que definiria un espai rocallós o l'elevació (turó, penyal o punta) o la forma (morro o mola) o el terreny on hi havia restes lítiques de construccions d'anteriors pobladors que van utilitzar el lloc per a la seva seguretat i per a les possibilitats de vigilància i control que tenia sobre el riu. Als seus peus es van expandir les cases del que va ser el poblat primitiu. En tractar-se d'un genèric força estès el seu significat es va anar desplaçant i transformant en altres significats més amplis passant a denominar no només el munt de pedres, sinó també l'espai físic on hi havia aquestes pedres.

Altres llocs amb el mateix origen són el Mor, nom de dues petites localitats de la Garrotxa i la Segarra, o Casamor, a l'Alt Empordà, encara que J. Coromines afirma que ve del nom de persona llatí *Maurus*. També el Morell (Tarragonès) o Morella (els Ports). Aquest últim és un exemple de la varietat de criteris que hi ha sobre l'etimologia del seu nom. De Morella se n'ha dit que prové de l'alteració de *Molella*, diminutiu de *Mola*, una suposada Vila Maurelia, l'arrel preromana *mor*, de *mur* "mur o muralla" i de móra o morera.

LOS AUBALS, UN LLEGAT DE L'ÀRAB

Un topònim d'origen àrab és l'Albal, que la pronunciació local diftonga la primera síl·laba i converteix en *Aubal* o, pluralitzat, *Aubals*.

Albal, de genèric a topònim

Segons la majoria d'investigadors (C. Barceló, J. Coromines, E. Moreu-Rey, E. Nieto, P. Celdrán) i dels diccionaris consultats (DCVB, DCECH) el topònim *Albal*, forma primigènia de l'actual *Aubal*, té l'origen en el genèric àrab *al-ba'l*, amb el significat d'"el secà", "la terra de secà", "la terra que no es rega". L'arabista Carme Barceló, tot referint-se a l'Albal, antiga alqueria de l'Horta de València, diu que prové d'*al-ba'l* amb el significat de "petit terreny regat per la pluja", és a dir, "secà", "en contraposició de terra de regadiu per mitjans artificials". J. Coromines, a l'*Onomasticon cataloniae* també confirma aquest origen àrab que defineix com "el secà" i "terra elevada, no regada, amb vegetació de terra seca". Afegeix que era un mot popular en l'àrab utilitzat antigament com a apel·latiu a les terres de l'Ebre, a l'Aragó i Navarra i posa exemples de Sixena, "vineas et campos tam in rigativo quam in albales" de l'any 1173 on oposa regadiu a albal, i uns altres de Tudela, "unum albaem ad illam acequiam, que no fuit partita" i "in Podio Sancii unum albal juxta vineam de Hiuda" de l'any 1188. Afegeix que, a part de la vila d'Albal, es coneix el Pla del Bal o d'Albal a Beniarrés, a la comarca del Comtat, també del País Valencià.

Pascual Ortega ens informa de l'ús del genèric *val* —escrit així en diverses ocasions en la documentació que va consultar per a la seva tesi doctoral centrada en les terres ebrenques—, que troba en textos escrits entre els anys 1185 i 1276. Creu que "el val" musulmà podria correspondre a *ba'l*, "secà". Ho justifica amb la citació següent de l'any 1272, "illum Albar vel secanum quod habemus citra flumen Iberi in termino de Ascho versus villam",⁴ és a dir, l'Albar o secà de la banda del riu on hi ha el poble d'Ascó; la partida de terra encara coneguda per Aubals. Com a nom propi era d'ús general també a l'Aragó, "se conservan en las fuentes escritas medievales voces y topónimos árabes relacionados específicamente con el agua y los sistemas de regadío, como *albal et açaquí* (*ba'l* 'secano' y *saqi* 'regadio')"⁵ o en aquesta altra citació de l'any 1407 sobre una "permuta que hizo el convento dando una torre y albal en Taraçona, por la Viña Luenga y *pesquera* de aquella situada en el término de Añón".⁶ Com a genèric encara era viu en el segle XIX a diverses poblacions navarreses (Tudela, Buñuel, Cintruénigo, Corella...); ara ja no és usual. Luis Marín el defineix així: "Albal, albar, terreno de secano en el llamado monte, para cultivo de cereales." Curiosament Pascual Ortega va copiar "albar" per *albal*, una grafia de l'any 1272 que, com acabem de veure, encara utilitzaven els parlants de la Ribera de Navarra fins al segle passat al costat de la d'*albal*. El mateix Marín també recull *albal* o *albala*, paraula d'origen àrab que encara es fa servir referida al conjunt de pobles al voltant de Tudela que tenen dret a regar amb l'aigua del riu Queiles, afluent de l'Ebre. No dóna detalls sobre

l'aparició d'aquesta segona accepció, però no seria gens estrany creure que va sorgir quan les terres de secà anomenades *albal* van començar a regar-se.

Altres suposats orígens

S'han divulgat altres etimologies. El valencià Nicolau Primitiu afirma que el topònim *Albal* té el significat de "la vall",⁷ Mezyed Zayed també pren aquesta opció en afirmar que "en el albal" vol dir "en el valle".⁸ Altres hi veuen un derivat del celta *alb* o *alp* amb el significat de "coster, pendent, vessant d'una muntanya o elevació del terreny".⁹ Manuel Coll hi veu un origen botànic. Afirma que *los Aubals* de Móra la Nova, situats davant de l'Aubadera de Móra d'Ebre, és un col·lectiu d'àlber, com *albes*, *albera*, *albereda* o *aubadera* i que la toponímia indica que es va fer servir la forma dialectal antiga *aubal*, que ha donat nom a la partida de terra, i que ambdues formes, *Albal* i *Aubal*, són derivades del nom de l'arbre riberenc conegut com *àlber*, *àuber*, *alba* o *auba*.¹⁰ La situació geogràfica i la documentació que es coneix dels diversos Aubals de la Ribera demostren que cap d'aquestes teories són vàlides. No estan en cap vall, ni en cap coster, ni el aubes són els arbres que caracteritzen les diverses partides que porten aquest nom, ni la forma *auba* és antiga, ans el contrari, és més moderna que *àlber* o *alba*.

Aubal o Aubals a Móra la Nova i a la Ribera d'Ebre¹¹

Albal com a genèric era habitual entre els antics habitants de la Ribera d'Ebre per definir un tipus de terra de secà. És per això que el seu ús com a topònim es va consolidar, primer amb la forma *Albal* i més endavant *Aubal*. Quan es va perdre el significat original d'aquest genèric els parlants només el van conservar com a nom de lloc, recurs habitual en la fixació de molts topònims.

L'ús d'*Aubal* o *Aubals* és viu en diversos municipis de la comarca com a nom de partida de terra. A més de Móra la Nova, apareix a Flix, Ascó, Garcia, Benissanet i Miravet. En tots els casos es tracta de partides de terra relativament planes, molt properes al riu i no gaire lluny del poble, a tocar de les sènies i a un nivell superior d'aquestes. Probablement abans totes eren de secà fins que amb el pas del temps part d'aquestes es van convertir en regadiu gràcies a la construcció de pous i a l'ampliació del reg.

a) *Los Aubals*, nom d'una partida de terra i d'un camí del terme de la vila de Móra la Nova, a tocar del terme de Garcia, a poca distància del riu i a la seva esquerra. Actualment també dóna nom a un polígon industrial.

b) L'*Aubal*, antigament l'*Albal*, partida del terme de Flix situada a la dreta del riu, per on passa la carretera que va a Riba-roja. Les instal·lacions d'Ercros ocupen una part de la partida. A l'època medieval l'*Albal* sempre correspon a trossos o peces de terra o de terra campa, sorts o vinyes. Probablement tota era de secà, però se sap pel capbreu de l'any 1624 que una part de la partida ja era de regadiu, perquè es coneixen alguns horts a la partida dita "del Albal regadiu" (1624).

c) *Los Aubals*, antigament *los Albals*, partida del terme d'Ascó, a la dreta del riu i per sobre de la carretera que va a Flix, a tocar de la central nuclear.

d) *Los Aubals*, anteriorment *los Albals*, partida de Garcia, situada molt a prop del riu, a la seva esquerra, a tocar del terme de Móra la Nova.

e) *Los Aubals*, partida de terra de Benissanet situada a tocar del nucli urbà. Artur Bladé en el seu recull de toponímia de Benissanet diu que és de secà. Es tracta d'una partida a mig camí entre l'horta i el secà, atès que en algunes finques hi havia pous per regar. Oficialment els Aubals estan delimitats per la carretera que va de Miravet al Pinell, el camí anomenat *la Senda* i el camí dels Forns o camí de les Planes, tot formant com una mena de triangle.¹²

f) *Los Aubals*, partida de terra de Miravet, a la dreta del riu, situada per sobre de la carretera que va de Benissanet a Miravet, entre el barranc de les Eixugueres i el Lligallo.

El pas d'*Albals* a la variant diftongada *Aubals* apareix a la documentació escrita a finals del segle XVII i principis del XVIII. Durant un llarg període de temps, sense que s'abandoni del tot la forma *Albal*, es va consolidant l'actual *Aubal*. Aquest fenomen es repeteix en altres noms comuns i noms de lloc riberencs iniciats per un *al-*, d'origen àrab o no. Alguns exemples entre els topònims: a Flix la partida dels *Albacs* o *Albachs* passa a partir del segle XVII a compartir aquestes grafies amb *Aubacs* o *Aubachs*. El mateix passa amb *Albata*, partida de terra de Benifallet, que passa a *Aubata*, i a Miravet, a l'esquerra del riu, l'*Albasta* passa a l'actual *Aubasta*.

ILLES, ALGIRES I SEQUINES

Les terres pròximes a l'Ebre fins fa una cinquantena d'anys eren variables. La construcció dels embassaments van fer les vores del riu més estables. Fins llavors les grans avingudes d'aigua canviaven els seus límits i transformaven el riberal, engrandien, partien o feien desaparèixer les finques properes al riu, creaven o feien desaparèixer galatxos i les illes creixien, minvaven, s'ajuntaven a les ribes veïnes o desapareixien. Aquests canvis eren una font de problemes per als propietaris que veïen com l'aigua no només els feia perdre els arbres i els cultius, sinó també, i sobretot, part de les seves heretats. Afectava les terres al·luvials, fèrtils, fàcils de regar i beneficiades pels llims que dipositaven les avingudes tranquil·les, però també afectava els aubes, xops i altres arbres dels boscos de ribera, canyars i tamarius, protectors de les ribes.

Per evitar els conflictes que la nova situació podia provocar entre els veïns afectats per la pèrdua d'un tros de la seva propietat o per la desaparició o el naixement d'una illa enmig del riu, els codis de justícia medievals ja preveïen les solucions. Els *Costums de Tortosa* que regien Tortosa i el seu territori des de l'any 1272 preveïen aquestes situacions. Establien que la nova terra de les finques que creixien era del propietari de la finca que l'havia rebuda. També es mantenia en mans del seu propietari la finca dividida per la força de l'aigua, convertida en illa sempre que es mantingués en el mateix lloc. Si es

formava una illa al mig del riu, els propietaris de cada una de les dues ribes n'adquirien la seva part, però si estava més a prop d'una riba que de l'altra passava al propietari de la finca més propera:

Insula, ço és, exequina que's faça en mig de flum, és d'aquel que han les honors deçà e delà del flum, que's tenen ab la riba del flum, ço és que cascú hi a frontera e guanya sa part en la ínsula, segons que ha frontera e'l flum de lonc en lonc del flum. Mas si la dita ínsula és pus prop de la una riba del flum que de l'altra, la sobredita ínsula és d'aquels de qui són les honors que són prop de la riba, e segons que cascú d'aquels hi han frontera en la riba del flum, deu haver part d'aquella ínsula o algezira o exsequina (*Costums de Tortosa*, 9.21.1, p. 475).

Com es pot veure els *Costums* equiparaven el llatínisme *ínsula* a l'arabisme *algezira*, ambdós amb el significat d'illa, i el romànic *exsequina*, quan es referien a la peça de terra que es fa "en mig de flum", és a dir, al mig del riu. Però a la documentació antiga no sempre coincideixen *algezira* i *ínsula* i encara menys *exsequina* amb el significat de "terres voltades d'aigua", ni la freqüència d'ús d'aquests noms és idèntica.

Illes i algires a l'Ebre

L'accepció *illa* i l'arcaica *ínsula*, o les seves variants, en un context agrari s'aplicava no només a terres irrigables situades al mig d'un riu, sinó també a terres no envoltades d'aigua, situades a tocar del riu i que podien quedar encerclades per l'aigua per braços del riu en cas de crescuda, però també, i per extensió, finques fàcilment irrigables i terrenys fèrtils i ben regats en ocasions lluny d'un riu. Són exemples allunyats de l'Ebre les formes *Ínsola* o *Ínsoles*, encara vives com a nom de partida a la Ribagorça, aplicat a prats de la vora d'un riu, o la variant *irla*, vora el Segre, a Massalcoreig (Segrià). En l'Ebre aquestes illes o *ínsules* no envoltades per l'aigua són terres al·luvials, planes, situades en els meandres, inundables amb les crescudes periòdiques i on fàcilment s'hi estanquen les aigües. Són espais fràgils, modificables, vigilats per l'home, fàcilment irrigables, utilitzats per al conreu o com a pastures, per a l'aprofitament de les canyes de les seves vores o de la sorra al·luvial que aporta el riu. En diuen *illes* però en molts casos no ho són en sentit estricte.

Algezira, o la forma reduïda per síncope *algira*,¹³ era un genèric molt utilitzat a les ribes de l'Ebre per definir els mateixos espais i usos que definien les *ínsules* o illes. Prové de l'àrab *al-jazira*¹⁴ amb el significat de "l'illa" o "la península". Va donar nom a diversos espais riberencs i a pobles i ciutats de la Península. Com a topònim es va fixar a les zones hispàniques més arabitzades. Els dos casos més coneguts són les ciutats d'Alzira (a l'època medieval Algezira) al País Valencià, i Algesires, a Andalusia. La documentació medieval demostra que a les ribes de l'Ebre abundaven les formes Algezira, Algira i ocasionalment Alzira, fet que indica la seva vitalitat com a genèric i com a topònim. Les algezires, com les illes, eren terres a tocar del riu on el desnivell era més baix i el corrent s'amansia, sobretot prop dels meandres, on deixaven una capa de sediment que fertilitzava la terra amb irrigació artificial o natural. En els casos

que és clarament una illa la documentació ho indica dient que es troba entre dues aigües o al mig de l'Ebre i quan s'ha de superar un galatxo s'esmenta un pont, com a Ginestar,¹⁵ o una *alcàntara* (pont en àrab), a Tortosa,¹⁶ o es diu que hi ha un "passador" per anar a la partida de les Algires, a Flix.

Les formes *algezira* i *algira*¹⁷ o similars i alguns derivats, com a genèric o com a topònim, són ben vives a les ribes de l'Ebre entre els segles XII a XVII. *Aliazira* a Tudela l'any 1157 i a Saragossa el 1143; les Algires a Flix el 1400; l'Algira a Ascó el 1416 i a Garcia entre els segles XV i XVII; l'Algira i l'Algireta a Móra en el segle XIV; *Algeira*, *Algecira*, Algira o Algira dels Xueps, a Banyoles, terme de Tivissa, entre els segles XIII i XVII; *Algicira d'Almauri* el 1279 i l'Algira del Mallo i l'Algira del Riber en el segle XIV a Benissanet; l'Algezira d'Abinúmel i l'Algezira Meliana en el segle XIII i una Algira en el XIV a Miravet; escrit *algedira*, *algezira*, *alzira* o *algira* entre els segles XIII i XVII a Benifallet; una algezira a Xerta a finals del segle XII; l'*aljedira* d'Abnavicorta en el segle XII, una mica al nord de Tortosa, a l'arenal conegut com la Xiquina, i l'Algezira Mascor en els segles XII i XIII, escrit *Giramascor* a partir del segle XIV i coneguda com a *Mijana del Temple* en el XVII; més avall de Tortosa, en segle XII, hi ha algezires a Caborrec, als Arenys i a Campredó.

Sobre les algires de Móra sabem el que diuen els capbreus medievals. En el de la baronia d'Entença de l'any 1205 el batlle Arnau de Fonollar declara dins del terme de Móra un camp a l'*Algeira* i en el capbreu redactat entre els anys 1344 i 1358, també dins de l'antic terme de Móra, Miquel Llagostera i Ramon Vidal declaren que tenen una sort, un tros de terra i arbres a l'Algira, Na Guiamona, viuda de Pere Segrià, té una sort a l'Algireta i Gil Vaquer, cuiner de l'infant Ramon Berenguer, té un tros de terra a l'Algira dels Xueps, a Banyoles, terme de Tivissa.¹⁸ No hi ha cap indicatiu en el capbreu que determini a quina banda del riu es trobaven aquestes finques de Móra conegudes com l'Algira i l'Algireta. L'actual partida de les Sequines, extensa plana situada entre el riu i la vila de Móra la Nova, probablement correspon a l'antiga Algira. En canvi l'Algira dels Xueps deu correspondre a l'actual partida de la Vilanova de Tivissa, a la dreta de l'Ebre, davant del terme de Banyoles. Els Xueps de l'esmentada illa dels Xueps, eren una família de musulmans de Miravet i Benissanet que es van traslladar a viure a principis del segle XIV a Móra.

De l'eixequina a la sequina

Sequina és el genèric que ha donat nom a les més fèrtils terres del terme de Móra la Nova, la partida de les Sequines. Les formes medievals són *exequina* o *exsequina* i les més modernes *eixequina*, *xiquina* o *sequina*. Segons J. Coromines és un probable derivat d'*eixecar* o *aixecar* que antigament volia dir "assecar (un toll o un corrent d'aigua)", "eixugar (un corrent, una font)" però a l'edat mitjana es va especialitzar en el sentit d'elevat el llit d'un riu o d'un canal i va prendre el sentit d'alçar el nivell d'un terreny baix i després a alçar en general. Coromines defineix *eixequina* com a "braç de terra assecada que es forma a l'Ebre", i referint-se a l'*eixequina* dels *Costums de Tortosa* diu que és un

“mot de l'Ebre per a les illetes que sovint s'hi formen” i que “avui a Móra la Nova li donen forma més pròxima a *sec*” i ho entenen com a “paratge vora el riu inundat sovint per les seves aigües”.¹⁹ El significat de lloc assecat vora el riu és el que predomina en els reculls lèxics locals. Ramon Arabia escriu “Chiquina: península, llengua de terra que s'avança dins del mar o d'un estany” i Francesc Mestre diu que és un “braç de terra que se n'entra al riu”, que és la definició que ha passat als diccionaris moderns, com el *Diccionari català-valencià-balear* i el *Diccionari* de l'Institut d'Estudis Catalans. Són definicions apropiades per a la platja de la Xiquina que hi ha a l'Ebre, una mica més amunt del barri de Remolins, a Tortosa, i que ha donat nom a l'illa de la Xiquina, davant de la Raval de Jesús, que podria correspondre a l'*algezira d'Abnavicorta* de la Carta de Franqueses concedida als jueus l'any 1149, i també ha donat nom a les Sequines dels Masos, partida de terra plana i de regadiu de Móra la Nova, les millors terres del terme. La partida està situada entre el riu, per una banda, i la carretera i la vila per l'altra. Abans el riu passava a tocar dels Masos i segons recullen Carmel Biarnés i Josep Cid en la seva *Guia de la Ribera d'Ebre* encara hi ha a les parets algunes de les anelles que servien per lligar els llaguts. També a tocar de l'aigua hi havia ca la Llonja, antiga llotja per descarregar el blat que baixava per l'Ebre.²⁰

Les mitjanes

Amb el pas dels segles altres genèrics com *mitjana*, i ocasionalment *glera*, *ribera* o *arenal*, i sobretot *illa* o alguns dels seus derivats (*illetes*, *illons*) identifiquen algunes de les terres abans conegudes com a *algezires*. Les mitjanes eren trossos de terra situats entre dues aigües. En trobem, com a genèric i topònim, arreu del territori ebrenc. A Mequinensa “una mitjana és el nom que rep l'illa d'un riu” i les Mitjanes eren les illes que hi havia en el Segre.²¹ A Faió és el nom que rebien les terres que en alguna ocasió es convertien en una illa i van donar nom a una partida de terra.²² Hi ha o hi ha hagut partides amb el nom de Mitjana o Mitjanes, a més de les esmentades de Mequinensa i Faió, a Riba-roja, Flix, Ascó, Garcia, Móra, Benissanet, Miravet o Tivenys. A Banyoles (Tivissa) en el capbreu de l'any 1556 hi consta una mitjana de l'Algira i una mitjana de Banyoles.

CONCLUSIONS

Ja s'ha dit a la introducció que hi ha noms de lloc completament transparents i altres més opacs. Móra, Aubals i Sequines formen part dels segons i no sempre s'ha tingut una idea clara dels seus primitius significats, quins llocs van ser batejats amb aquests noms, si es tracta de casos singulars o tenen un ús més geogràfic més extens, les seves grafies... De *Móra*, topònim d'origen discutit, es dona més força a la teoria de l'origen preromà a partir de l'arrel *mor*, “munt de pedres” que ens porta a un origen més allunyat en el temps que el més acceptat que li atribueix un origen llatí amb el significat de “móra, fruit de la morera” o “morera”. D'*Aubals* se n'ha destacat l'ús primer com a

genèric d'origen àrab, *al-ba'l*, amb el significat de “terra de secà”, conegut i utilitzat a les ribes de l'Ebre de Navarra, l'Aragó i Catalunya, i a la fixació com a topònim encara viu que identifica diverses partides de terra que es caracteritzen per la seva semblança en la situació i en l'ús. Es destaca l'identètic canvi fonètic, d'*albal* a *aubal*, que es degué produir al voltant del segle XVII a tot el territori ebrenc català. Les *Sequines* s'han presentat juntament amb altres genèrics, esdevinguts topònims, amb significats idèntics o gairebé idèntic entre ells. Són les *illes* o *ínsules* i les *algezires* o *algires* de les ribes de l'Ebre que apareixen a l'època medieval i perduren en el temps amb més o menys fortuna i que se'ls presenta com a sinònims als *Costums de Tortosa*. Es destaca que no tenen la mateixa vitalitat (*algezira* ja no és usual com a genèric) i *eixequina* com a topònim només és viu a Tortosa (Xiquina) i a Móra la Nova (Sequines). A la documentació antiga el camp semàntic d'illa va molt més enllà del concepte de terra envoltada d'aigua, i el d'*algezira* o *algira* queda més reduït a l'espai riberenc, formi o no formi una illa en el sentit estricte. Coincideixen, com les Sequines de Móra la Nova, que són espais fèrtils, de cultiu o de pastura, situats en terrenys al·luvials a la vora dels rius, amb irrigació natural o amb canals de derivació. Són fàcilment inundables i poden modificar-se amb grans avingudes d'aigua, fet que no va impedir que les seves qualitats les convertissin en terres cobejades pels poders polítics i econòmics.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

ALCOVER, Joan; MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma.

ARABIA, Ramon (1887): “Vocabulari y notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro”, *Miscelánea Folk-lórica*, Barcelona, p. 161-184.

BALANÀ ABADIA, Pere (1989): *Els noms de lloc de Catalunya*, Departament de la Presidència i Governació, Generalitat de Catalunya.

BARCELÓ TORRES, Carme (1983): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva.

BIARNÈS, Carmel; CID, Josep (1984): *Guia de la Ribera d'Ebre*, Llibreria de la Rambla, Tarragona, col·lecció El Prestatge Viatge 2.

BOLÒS, Jordi; MASCLANS, Jordi (1988): “La parròquia de Montagut de Fluvià el segle XVII. Paisatge, societat i toponímia”, *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. I, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, p. 245-270.

CASTELLVELL, Ventura (2013): “Les algezires de l'Ebre”, *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica* (Alzira, 2012), p. 215-228, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

CELDRÁN, Pancrácio (2002): *Diccionario de topónimos españoles y sus gentilicios*, Editorial Espasa Calpe, Madrid.

CINCA YAGO, Jaime; ONA GONZÁLEZ, José Luis [coordinadors] (2010): *Comarca de Campo de Belchite*, Territorio 35, Gobierno de Aragón, Saragossa.

CLIMENT, Josep Daniel; CASANOVA, Emili (2003): "L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu (1925-1965), *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 94, p. 253-304.

COLL TABERNER, Manuel (2008): "Les aubaderes morenques", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 111, p. 41-43.

COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon cataloniae*, 8 volums, Curial / La Caixa, Barcelona.

COROMINES, Joan; PASCUAL, José Antonio (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 volums, Gredos, Madrid.

Costums de Tortosa (1996): Fundació Noguera, Barcelona, edició crítica de Jesús Massip.

FRAGO GRACIA, Juan A. (1987): "Toponimia navarroaragonesa del Ebro (V): yermos y pastizales", *Archivo de Filología Aragonesa*, núm. 38, Institución Fernando el Católico, Saragossa, p. 89-121.

GARCÍA SÁNCHEZ, Jairo Javier (2007): *Atlas toponímico de España*, Arco / Libros, Madrid.

MADOZ, Pascual (1985): *El Principat de Catalunya al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España"*, Curial, Barcelona.

MARÍN ROYO, Luís (2006): *El habla en la Ribera de Navarra*, 3a edició, Gobierno de Navarra.

MARTÍ, Ramon (1988): "Les *insulae* medievals catalanes", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, p. 111-123.

MESTRE NOÉ, Francesc (1916): "Vocabulari català de Tortosa", *Butlletí de Dialectologia Catalana*, Barcelona, p. 80-114.

MEZYED ZAYED, Abdel Salam (1993): "Datos dialectales anadalusíes (gramaticales y léxicos) en algunos documentos tardíos granadinos i moriscos", tesi doctoral, Universidad Complutense, Madrid.

MORAN, Josep; BATLLE, Mar; RABELLA, Joan Anton (2002): *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

MORET COSO, Hèctor (1996): *Sobre la llengua de Mequinensa*, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Fraga, col·lecció La Sitja núm. 11.

MORET COSO, Hèctor (2010): "Alguns noms topogràfics (hidrònims i orònims) propis de Mequinensa", XXXVI *Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (les Borges Blanques, 2009), BISO 119, p. 259-262.

MOREU-REY, Enric (1999): *Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Palma.

NIETO BALLESTER, Emilio (1997): *Breve diccionario de topónimos españoles*, Alianza Editorial, Madrid.

ORTEGA PÉREZ, Pascual (1995): "La sociedad de las tierras del Ebre: el señorío templario y hospitalario de Ribera d'Ebre y Terra Alta (1150-1350)", 3 vols., tesi doctoral presentada a la Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

PALET PLAJA, Teresa; ROMERO TALLAFIGO, Manuel (1987): *Capbreu de la baronia d'Entença* (s. XIV), Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, Tarragona.

SOLÉ LLOP, Francisco Carlos (1984): *Fayón. Imágenes y palabras*, Grupo Cultural Caspolino / Institución Fernando el Católico, Casp / Saragossa.

VIRGILI, Antoni (1997): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, col·lecció Diplomatariis.

NOTES

1. Pel que fa a les referències a publicacions que relacionen els noms alfabèticament o inclouen índexs onomàstics al final del llibre, atesa la facilitat que hi ha per a la seva localització i per no incloure un extens nombre de notes, no se n'indicarà la pàgina. Tampoc portaran cap nota les etimologies fàcilment consultables en els diccionaris indicats a la bibliografia.

2. J. Bolòs, *La parròquia de Montagut de Fluvià...*, p. 256.

3. J. Coromines, *Onomasticon cataloniae*, vol. VI, p. 412-413.

4. Document 11, any 1272, del volum d'Annexos.

5. J. Cinca i J.L. Ona, *Comarca de Campo de Belchite*, p. 87.

6. J.A. Frago, "Toponímia navarroaragonesa del Ebro (V): yermos y pastizales", p. 112.

7. J.D. Climent i E. Casanova, "L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu (1925-1965)", p. 264.

8. Mezyed, Abdel Salam, *Datos dialectales anadalusies...*, doc. XXII (b), 19.

9. P. Celdrán, *Diccionario de topónimos españoles y sus gentilicios*, p. 20.

10. M. Coll i Taberner, "Les aubaderes morenques", p. 42.

11. Una part del contingut d'aquest apartat prové del meu article "Les algezires de l'Ebre". Per no allargar ni l'extensió ni el nombre de notes no se'n reproduïxen les referències arxivístiques.

12. Informació que dec a l'amabilitat de Joan Ramon Vinaixa de Benissanet.

13. La variant *Algira* no surt als diccionaris ni a les obres dels arabistes consultats.

14. Amb aquesta forma o similars apareix a la bibliografia consultada.

15. Un pont sobre un galatxo comunicava Ginestar amb l'illa de Putxó, del terme de Miravet però a tocar del de Ginestar. L'antic carrer del Pont, avui carrer de Carmen Vidal, ho certifica.

16. A. Virgili (1997), una peça de terra que "est in Algezira Maschor prope ipsam alchanta-ram", l'any 1156, a *Diplomatari de la catedral...*, p. 122.

17. Les formes *algezira* i *algira*, habituals com a genèric i com a topònim a l'Ebre, estan escrites en lletra rodona; les seves variants en cursiva, tal com apareixen a la documentació.

18. T. Palet i M. Romero (1987), *Capbreu de la baronia d'Entença...*, p. 20, 21, 69, 71, 77 i 221.

19. J. Coromines, *Diccionari etimològic...* vol. I, p. 106, vol. III, p. 250 i vol. VII, p. 727.

20. C. Biarnès i J. Cid, *Guia de la Ribera d'Ebre*, p. 249-265.

21. H. Moret, *Sobre la llengua...* p. 126, i "Alguns noms topogràfics..." p. 260.

22. F.C. Solé, *Fayón. Imágenes y palabras*, p. 174.